

A bakanyelv

A szegedi parasztság írója, Tömörkény István a nyelvi megfigyelés és ábrázolás mestere is volt. Móricz Zsigmond írta róla: „Így nem szeretette soha senki a szegény magyar élőszarát, mint ez a szelíd nézésű, rádermedő, gondolkodó pillantású ember, aki minden élősóra rezonált, s mind meg akarta és mind meg tudta írni.”

Tömörkény nevével nyelvészeti folyóiratainkban is találkozunk. A Nyelvtörkalauz, a Magyar Nyelv mutatója egybeszedte e két folyóiratunkban megjelent nyelvészeti írásait. A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában őrzött, több ezer szóból álló, 1900 táján gyűjtött tájszógyűjteményét, valamint az Akadémia kéziratként 1899-ben kiadott Címszójegyzékéhez írt pótlásait Bálint Sándor Szegedi Szóára hasznosította. Születése centenáriusán emlékezünk a népnyelv gyűjtőjére és művészeire egyik elfelejtett, kötetben még meg nem jelent írásának közkinccsé tételével. Most, amikor különleges figyelemmel fordul nyelvtudományunk a különféle rétegnyelvek (például az ifjúság nyelve) felé, nem érdektelen fölleveníteni a századforduló katonai nyelvének jelenségeit, s módot adni az összetételre, vajon mi avult el, s mi él még ennek az életkorral és társadalmi viszonyokkal is élesen körülhatárolt közösségnek jellegzetes nyelvéből.

Péter László

Az újságokban olvasom, hogy Horn Pál francia író arról ír, hogy a német hadseregnek egészen külön, saját nyelvezete van, melyet csak a katonák értenek meg, s csak egymás között használják. Hogy *megyek lefotografáltatni magamat*, annyit jelent, mint kihallgatásra menni. Hogy egyik ezred neve a sárga vállrojtjairól *kanári ezred*. Meg mi egyéb.

Ha Horn a tulajdon nemzete hadserege iránt érdeklődött volna, ugyanezt bizonyára ott is megtalálta volna. Megvan az mindenütt, ahol nagyobb tömeg ember egyazon ügy köré csoportosul. Amiként a hivatalnok *főlkaniározza az aktát*, a kártyás *brennolja a kasszát*, s amint a tolvaj *gyeritázza a spédit a hűpissel*, éppúgy megvan a különleges nyelv a seregekben. Nálunk is megvan. Abban a hitben voltam, hogy ez közismeretes. De most, mikor látom, hogy azt, amit egy francia ír a német hadsereg nyelvéről, érdemesnek találják magyarra fordítani, mégis csak érdemes lesz beszélni erről is. Mert csakugyan itt is megvan ez a nyelv, úgy lehet bővebben, mint másutt. A rendes idején túl önként tovább szolgáló altisztnek itt is van extra neve: *zupás*, a kabátja balkarjára rakott aranysegélyek pedig *villámhárítók*. Ennélfogva az olyan ember, *akibe nem üt bele a ménkü*, egészen értelmesen jelenti, hogy az illető az úgynevezett *weiterdienendék* közé tartozik. Ismeretes, hogy a tisztiszolga neve *kutyamosó*, a kato-

nai zenekar tagjai *csehök* (amint hogy azok is), a bakancs neve *kölökcsizma*, a vékony nyári zubbonyé pedig *örömlajbi*, amely az *armeeleibel*-ből származott, és hogy *címörkomédiás* a szobaparancsnok, átforgatva a *zimmerkommandant*-ból. Szóval megvan itt is a nyelv, amelynek vannak kevésbé ismeretes részletei.

Például, ha az *gyütt ki parancsba*, hogy holnap a *Fánival lössz rukkolás*, akkor bizonyos, hogy olyan ember fogja a regimentet vizitálni, akinek *fű nyől a fején*. A *Fáni* itt a zászló, a *Regimentsfahne*, az az ember pedig, akinek a fején fű nő, a generális, a szolgálatban viselt tollbokkrétás kalapjuk után.

Gyakran hallottam emlegetni, mikor Bécsben lévén az ezred, sokszor ránk osztották a *tűzkészzenléti szolgálatot* a Burg részére. Olyankor mindig fölvert bennünket éjjel a tábornok, aki akkor *tartotta a napot*. Mikor belépett a kaszárnyakapun, s tiszteletére az őrség riadó szóval fegyverbe állt, azonnal kezdte magára kapkodni a *bornyút* a baka, mert itt van már az az ember, akinek *fű nő a fején*.

A tábornokoknak általában több neve van. Az is tábornokot jelent a bakanyelvben, aki *nemsokára honvéd lössz*. Ez még abból az időből való mondás, amikor a honvédbaka piros nadrágot viselt. A tábornok nadrágján is van két széles piros stráf, mely egyébként *lámpásnak* is neveztetik a *lampass* után. Szóval hát a tábornok nadrágjam ár pirosodni kezd, s mire tökéletesen bepirosodik, akkorra kész honvéd lesz a tábornokból, akit tábornok néven a közös seregbeli baka nem igen említ. Ha vezérőrnagy, akkor *generális úr*, ha altábornagy, akkor *szájne ekcelenc*, míg a hadtestparancsnok *korckomédiás* (Corpscommandant).

Ami a honvéd pirosnadrágokat illeti, akkor még abban jártak, s ezen a réven *paradicsomos üveg* volt a nevük. Hogy melyik féldandárba tartozott, az meg ismét attól függött, hogy *hányadikán sült*? A honvédsapkán rajta van az illető ezred, akkoriban féldandár száma, mint a franciáknál a kabátgalléron. A közös baka mit sem tudott a francia kabátgallérról, de azt tudta, hogy az ő kenyerei, amiket ötnaponként kap, meg vannak számozva. A sütés napja van beléjük égetve, hogy így a pék ne adhasson igen ócska kenyeret, s hogy a kenyeret a manipuláns igazságosan oszthassa el az emberek között: nehogy egy mind régít kapjon, s a másik mind friss tegnapi sütetűt. Ebből a kenyérszámozásból támadt a *hányadikán sült* kifejezés, amelyért különben a honvédek sem maradtak adósok, és nem egy bajonét lett ezen a nyomon véres. Többek közt a közös baka díszkabátja ujjára varrt fehér posztólapot, amely még a hétéves háborúból maradt kitüntetés a magyar ezredek részére, úgy értelmezték, hogy az azért van ott, mert a közös *kajzerlikk* még gyerek, s a kabátujjával törülgeti az orrát. Hát ettől védi a fehér posztó.

Az ilyesmi igen bántotta a közös harcost. Hogyne, mikor az ő neve, mikor már a harmadik évét szolgálja: *vén szentség*. Ezen felül *vén csont*, *öreg család*, *hős atya* és *dicső atya*. Aki a második évét szolgálja, az *fiatal katona*. Aki az első évét szolgálja, az ő előtte nem megy számításba. Az csak *suba*, *reguta*, *ribanc*. Továbbá a *buszmája* (a tudatlanja) *tanyai*, s mind az egész összevéve *piros csizmával fogott, erdőből szalajtott vadállat*.

A borjú tudvalevőleg *bornyú*, mert hiszen annak a bőréből készült. A bornyúnak van *körme*, aminél fogva elől a derékszíjba akasztják, s *lába*, amely a hónaljkapcsokhoz szolgál. Ha a *bornyú mögnyalta a gazdája hátát*, az erős nyári marsot jelentett, mikor a baka háta megizzadt a bornyú terhe alatt.

A század apja a kapitány, anyja a manipuláns őrmester. Az utóbbinak a görbe kardja *szentjánoskenyér-bél*, a kard bőrtokja pedig *szentjánoskenyér-haj*. Ez a kard a *kinyérosztogató kard*, mert a baka szerint a manipuláns csak akkor húzza ki, ha kenyérosztáskor a prófundokat dirigálja vele. Hasonló sors éri a katonarvos kardját is, mert akcióba az is csak akkor kerül, ha hiba történik az *alsóbalsóbelső* és *felsőkülsőjobbso*-ban. Valami régi törvény szerint a kaszárnyaszobák ablakán mindig nyitva kell lenni baloldalon az alsó, belső táblának, míg fent a külső jobbnak, még télen is. Persze hogy nincsen nyitva, s ha ezért az ezredorvos megharagszik, kihúzza a kardját, és beüti a felső ablakot.

Aki mindig nevet, az *fakutya*. Aki hallgatag és szakállat ereszt: *vén szőr-móc*. Az *asszony* a fegyver; *káposztavágó* az utászcard; *duda* a kürt; aki levelet ír, az *rajzol*. A *napot dívönni*: a szolgálatot átvenni; ugyanazt folytatni: *a napot tartani* (den Tag halten), *a napot letenni*: átadni a szolgálatot. A *napo-generális* = General vom Tage. Az őrzető neve *gyűszög*, máskor *ötödös úr*. Ez utóbbi matematikai számítás eredménye. Ha a kétszillagos káplár neve magyarul *tizedes*, akkor az egyszillagos gyűszög neve ötödös. Ez egészen tiszta munka. Továbbá a huszár: *kocsis*; az egészségügyi katona: *dögész*; a kadét pedig *csirke*.

Akinek tompa az orra, az *eksztrabakancssarkórú*, mert csakugyan az extra-bakancsnak lapos sarkot csinálnak. Akinek magos, fehér és sima a homloka, az *dobbúrhomlokú*. A kapitány lova *zabambár*, azon sok zab révén, amit elfogyaszt. A pénzfizetés napja *Jézus neve napja*, valamint olyan nap, amelyet *ki lehet mán mondani*. Minden öt napban van pénzfizetés, a tizediki pénzfizetést nyolcadikán már ki lehet mondani ezzel a szóval: *holnapután*. Ha azonban tizenegyedikén lesz a pénzfizetés, az a nyolcadikától oly messze van, hogy még *nem lehet kimondani*. A pipa neve *kanál*, ellenben a *hapták*, *de a pipa marad* azt jelenti, hogy nem kell komolyan venni a vezényszót, szívhatja továbbra is mindenki a *kanalát*. *Buksza* a pénzestárca, *frájtársarzi* a nadrágzsinór (az őrzető csákóján rangját ugyanolyan fekete-sárga zsinór jelzi, mint amilyent a nadrág oldalára varrnak), ha pedig valaki a *csillag után kapkod*, ez a stréberkedést jelenti.

Aki be van csukva, az mindig és tisztán csak azért van becsukva, mert *nem akarta röggel möginni a kávé*. Aki várfogságot ült, az *vót mán brigádba*, ugyancsak ez az úr az, aki már *tollat is fosztott*. (Tollat szoktak velük fosztatni az aradi várban.) *Konstatált embör* az az altiszt, aki háromszor egymásután ugyanazon fegyelmi vétségbe esett. Erről írást szoktak csinálni katonáék, hogy ha az ember negyedszer is abba a vétekbe esik, rangját vessze. Ez írás neve *Warnungs-Constitut*, és e régi, avult formalitásból származott a *konstatált embör* neve. Rossz ember a megszállott területeken a *tránszporttal gyűtt embör*, ami azt jelenti, hogy nem a rendes úton jött be (mint újonc) a csapathoz, hanem a rosszasa miatt büntetésből helyezték át, s transzport útján jutott oda, ahol szigorúbbak a törvények, és keményebb a fegyelem. Nem tudom, most divatos-e még ez a szokás; a mi időnkben egészen szokásos volt. *Novi-bazárban* egyszer a kapitányom írásosan tette panasszá, hogy nagyon sok szedett-vedett, megbízhatatlan embert küldöznek neki.

Ugyanott *utakánya gyűtt Magyarországbul* annyit jelentett, hogy az illető kitört egy barakablakot, amit a maga pénzén kellett megcsináltatnia. *Vízityúk* volt a neve a Lim folyón ladikszolgálatot teljesítő katonáknak. — Ugyanott a bakának nem volt előnyös, ha kenyéradagját természetben kapta ki, jobban járt, ha relutumban kapta. Akinek mégis pénz helyett kenyeret

osztottak, azt így gúnyolták: *mögggyült anyád Magyarországbul, hozott kalácsot*. A pálinka neve *nyakolaj* volt, a müezziné *török harang*, a hazulról küldött bármiféle elemózsia neve: *magyarországi*. Később, már itthon is, ez maradt a neve. Aki nagyon vágyott haza, azt éjszaka *útnak eresztették*. A *gavalléta* (ágyvas: cavalets) kapcsait csendben kikapcsolták, s az alvó legény alatt, mihelyest egyet fordult, darabjaira esett szét az ágy.

Horn említi, hogy a tiszteknek is külön neveket ad a német hadsereg legénysége. A mienk sem különb. Egy főhadnagyot a kis ajkai miatt *gyűlűszűszájúnak* neveztek. Egy másiknak az volt a neve, hogy a *Géza*, míg egy másikat csak *Jancsi* néven tituláltak. Udvarnok Viktor akkori kapitányunknak, ma a 71-ik ezred parancsnokának, *öreg* volt a neve, de annyira bele volt szokva a *vendég* (önmagát nevezi így a baka) a becézésbe, hogy füle hallatára is mondták. A legjellemzőbb titulusa Kónya Sándor akkori őrnagyunknak, jelenleg nagyváradi tábornoknak volt, akit *apánk, édesapánk* neveken tiszteltek. A rendkívül humánus és szeretetteljes férfiúhoz csakugyan úgy ragaszkodott a vendég, mintha csakugyan az édesapja lett volna. Ugyanazon időben parancsnok volt az ezrednél Haleczky lovag, későbbi altábornagy, akinek *halszömű* volt a neve, azon a réven, hogy rövidlátósága miatt néha két pápaszemet is föltett az orra nyergére. Boszniában, akár csak régente Schlicknek: Appel lovassági tábornok neve: *félszemű*. Általán pedig a koros és rendjeles tábornok neve: *borzasztó dicső vénség*. Továbbá a *sárga sarkantyús embör* is tábornokot jelent. *Gyurka bácsi* volt a neve Bécsben mádi Kovács György altábornagy, akkori hadosztályparancsnokunknak.

Egy ételnek, amely babból, tésztából s burgonyából áll, a neve *patáté*, a burgonya és tészta összefözve *gránátmars* (Grenadiermarsch), a kásadara-leves *ezörleves*.

Végezetül pedig *lűni* annyit jelent, mint bort inni („lűni a kantinban”), *fogni* pedig lopni. *Elfogta*, annyi, mint ellopta. Mint látni való e kevés példából, a magyar bakának is megvan a külön nyelve, csakúgy, mint a másiknak.

Pesti Hírlap, 1900. júl. 19.

Tömörkény István